

יעקב רבינוביץ

על הספור העברי

לא לדון על הספור העברי בכלל ולא לשם הערכות של טוב ורע באים הדברים שיאמרו פה, כי אם הספור העברי בתקופתנו, מימי המלחמה ועד היום – הוא הנושא, הרכיבים שבחר לו הספור שלנו בשנים אלו. כי למרות רפיון-הידים בשתיים-שלש השנים האחרונות – לא פסקה היצירה הספורית במחננו, ואפשר (דבר העתיד להגלות בקרוב) דוקא שנים אלו, עניות הפרסום ורבות התלונות, הן שנות הכנה ליצירה באה. לא באיזו אידיאה ודרישה קדומה אשר לה ישועברו כל רצון ושאיפה – נגש הכותב, אלא כראות במה יצירתנו הספורית של השנים האלה עסוקה ולאן היא שואפת, לחדור אל מניעה הפנימיים, לתהות על רעיונותיהם, נטיותיהם ורצונותיהם של היוצרים, עד כמה שהתבטאו ביצירות, מבלי הזקק לנזירות של עומדים מחוץ ליצירה זו ולתביעות של מקצועות יצירה ורוח זרים לה. ומובן מאליו, שבהיקף זה יש מקום רק לדברים, אשר ההרגשה הטבעית של אנשי-ספר מכניסה אותם לתוך רשותו של הכשרון היצירתי. ועיד: פה יכולו בחשבון דברים שנכתבו בידי מחברים בעברית. לכל מיני תרנומים, גלויים או נסתרים, ואפילו חשובים שבחשובים – אין פה מקום. וכן אין הכותב מתחייב להזכיר את הכל ואת כל. הוא יסתפק באופיני ובכולט; והשאר, מפני קוצר המצע, ישאר בשביל בקורת מפורטת וכיבליוגרפים. ואת הסופרים והקוראים הסליחה.

א

שנות המלחמה, בנוגע לפרסום דברי-ספרות, היו שנות בצורת בתכלית, לא מתוך דלות יצירה, כי אם מסבות חיצוניות. הנזרות שננזרו ברוסיה על המלה העברית והתנאים הקשים של הוצאת ספר בארץ ישראל – גרמו כבצורת זו. ולכן צהל כה הקהל העברי אחרי נמר המלחמה לקראת כל ספר. ואמנם; הופעות הספרות הראשונות אז הבטיחו הרבה והשעה שחקה לספרות, למרות יסורי-החיים. הקובץ, כנסת, וספרי, התקופה הראשונים וקובצים אחרים עוררו תקוות ודברו ללבבות; חדושים גדולים ביחס לספור לא היו בהם, הכל היה עוד המשך, ואך בימים ההם לא היו מופנים הלבבות להבדיל בין המקצועות, ודברי הספרות בכללם היה מרנש בהם משהו מרענן ומעודד. והרענן הזה הורגש ביותר בארץ ישראל, וגם בעתונות העברית באמריקה היה לא מעט מן החיוני. והרות הטובה הזו, רוח אסיר שנפתחו לפניו דלתי כלאו, הכינה את הקרקע גם ליצירה הספורית. האמת היא, כי רוב דברי-ספור שנתפרסמו אז נכתבו בימי המלחמה וחלק גם לפניה. ימים אלה צמצמו סכום של אנשי-יצירה בחוג יצירתם, הוציאו מן הרנע, מהיות זקוקים לתנאים ולטעם ששלטו סביבם, זקיקה שלא בהכרה, (מכיון שהסופר אינו חפשי ביחס לסביבה ולדרישותיה) – ויחדום עם נפשם. מעטים ובודדים גם שוחררו מהתכובו לענפי ספרות שונים. ובהגיע דברי-הספרות לדפוס, נכר בהם דבר-מה מיוחד, עצמי. הנבת הנפש על הדברים נהיתה אחרת ונצטללה הרגשה חדשה, סתומה, שרחשה בלבבות עוד קודם ושהגיעה לנלוי ולבטוי אצל אנשים מעטים ובמקרים בודדים.

הזקוקים הדברים לראיות? די להציג את הבלטריסטיקה שלנו בשנים האחרונות שלפני המלחמה כנגד זו שלאחריה. בשורה שלמה של דברים גדולים וקטנים הגיעה ההרגשה החדשה לבטויה ולנלוויה. ב,בסתר רעמי וב,מרמי הופיע לפנינו

ברדיצ'בסקי אחר, עמוק יותר ואלמנטרי יותר, וגם מצע העלילה השתנה אצלו; ב'המוצאי של ברנר, בהפרק הקטן על החיל האנטולי, באו בטוי נפשי וצמצום-אור, שלשוא תחפשו דונמתם ב'שנה אחת'; ב'הנרחי קפץ עגנון קפיצה רחוקה מעל כל מה שכתב קודם, וגם, החצוצרה נתבישה של ביאליק נעימתה ואורה רחוקים הם מהאפור והאטום שב'אריה בעל נוף' ואפילו שב'מאתורי הגדרי. שופמן התלבט עוד בספוריו הראשונים שלאחרי המלחמה עד שהגיע לאותו המרחב של 'אדם בארץ'. והרוח החדשה הזאת הלכה הלוך והבלט. בהנבחה הנפשית מונח יסוד השנוי. מה היה מחדש, למשל, אורי ניסן גנסין, לולא היה בא בהנבחה הנפשית המיוחדת ובנעימה שלה? הודות לזו שמש הוא מעין נשר לשתי התקופות.

קשה להגדיר את ההרנשה החדשה הזו, כי כמספר האנשים מספר ההרנשות. המציין הוא, כי חלק של סופרים זע וזו בנפשו. אין זה אומר, כי בא שנוי בתוכן הדברים, — לא לספורי-מלחמה, פונרומים ומהפכה מתכונים אנו בזה — (אף כי תכנים אלה מלאו את הספרות אחרי-כן ('יבין, אביגדור המאירי, שטינמן, סיקו, הזו וראובני) כי אם שנוי בכטוים, ביחס הפנימי של הכותבים לענינים שנפשם עסוקה בהם. בני-אדם שוחררו במובן פנימי, והרי זהו העיקר והמכריע, ולא תוכן היצוני, מקרי לרוב. המסתובב סביב התכנים, או יותר נכון, מסביב למקומם, כרנעם ולמקריותם — לא יתפוס את תוכו של החדש הזה, את ה'מה' האמתי שלו, לא יחדור לנשמתו. וכן צעצועי-צורה חדשים, היצוניים אינם יותר מאשר קלפה מתנוצצת אם חסר בהם הנדעין בן-המשקל של ה'מה' הפנימי. ההויה והנשמה לא תצומצמנה בפנה אחת וברנע ידוע לבר, אם נדון לא מנקודה פובליציסטית, כי אם מתוך צרכי הנפש החיוניים והאמתיים. וכן אין קלפה אחת לכל הנדולים, כי אם נדול נדול וקלפתו שצמחה מתוכו, מעקרו ומנשמתו של ה'מה', אם אינה רק פסולת של

מקריית שדבקה בו. והאין ההנכה הנפשית וההרנשה הנרלה חלק יסודי של כל תוכן וצורה?
 ואך לשם הבנה יותר מלאה של החזיונות נט קצת הצדה ונסתכל בחזיון כללי, בהבדל שבהתחדשותן של פרוזה ושירה מחורזת. הבדל זה יזרוק אור על איזו נקודות בדברים שנאמרו פה ויאמרו עוד.

ב

בפרוזה שלנו אחרי המלחמה לא הורגש המשבר שעבר על שירתנו. הפרוזה אינה ענין פתאומי, כי אם ענין אמי, ולא האכסזזה והדביקות פועלות בה, כי אם הלך-הרוח הפנימי בהתמוננות עם המחשבה. עינתי באנטולוגיות צרפתיות של שירה ופרוזה חדשה שהופיעו עיי הוצאה אחת. והנה בעוד שחלק גדול של המשוררים הם בני-אדם בניל מעשרים עד שלשים, ורובם עוד לא עברו את מחצית חייהם, הנה מעשרים וחמשה פרוזאיקנים, מספרים בעיקר, רק ארבעה לא עברו עוד את מחצית חייהם, (בני 29-34) ועוד ארבעה הם למטה מארבעים. יותר משני שלישים (17 - הם בין ארבעים וששים 1). מה השואה זו אומרת? פרוזה אינה פרי התפרצות כי אם חזיון של בנרות. כחה של שירה הוא בתסיסה ושל פרוזה - בצלילות. לשיר הצלול יש ערך גדול, ואך בשביל יחידי סגולה, - עיקר כחו של השיר הוא באשו, בוולקניותו. אין זה אומר, כי אש זו מזכה גם את הסינים והפסולת, האש באה גם לצרוף. אך מהותן השונה נעלה מעל כל ספק.

ולכן אין השנויים בפרוזה מובלטים על פני השטח כבשירה, והפרוזה משתנית דוקא לא בשנות המשבר, כי אם במשך השנים שאחריה. שירה ששנויה נכר בה כרגע - אינה נפסלת

(1) וגם סופרי רוסיה החדשה שנתכנסו לאנטולוגיה גרמנית - רובם הגדול עבר כבר את מחצית חייו, ולשלמות ספורית הגיעו מעטים.

בו, ואין זה נוזל עוד ממנה את אריכות ימיה. לא כן פרוזה. בה הרגע רק פוגם. (פה מונח ההבדל העמוק שיש למשל בין פרנץ ורפאל המשורר לורפאל המספר. המשורר בהוצאת שיריו החדשה, צרף בכר, זקק, ושירתו נשארה תוססת כשהיתה, בעוד אשר בספוריו האחרונים סר לגמרי מדרך ספור התסיסה שלו; לא הרוצח אשם כי אם הנרצח.)—לספור יש חק-חיים והתפתחות אחרים. ולכן עם כל שנוי החמרים, הלשון, היחס וההגבה הנפשית שבספור העברי בתקופתנו זו — אין השנוי בו בולט, ולאנשי שטח אין בו שום חידוש. מה להם ולאור ולנעימה, לנוני נפש וחיים? הן להם את המהפכני, התוסס, המוזר ותכרך נפשם. ומצד שני אין גם אנשי האתמול מבחינים בשנוי. הם חיים ברשמי ילדותם או נעוריהם, במוסכם אשר בחונם; ולכן שני אלה הם מאוחדים לבטול ולסתימת-עין מראות את היש והנולד. ולכן היוצר בתקופתנו מוכרח להסגר בתוכו, לסתום אזנו בפני אותה הבקורת שגנויה אינו חשוב משבתה, וליצור למרות הכל בלי ערוד והבנה מסכיב, בעד הקורא הטוב והישר, שלא יתכן כי אינו בנמצא בפנות שקטות וטהורות, מחוץ למהומה, ומחוץ למרירות של כושלים ומשתתקים.

ג

הסתלקותם של ברדיצ'בסקי וברנר היתה אסון גדול לספור העברי. שניהם מתו בעצם התבגרותם. ברנר פרסם את שכול וכשלוין, ספורו הגדול, הראשון שבו ידע לתת צורה שלמה לתוכן, ושלא נכתב מגלות-מגלות או פרשת-רשמים, ושהיה בו גם איזה קו עולה למעלה. את המוצא הזכרתי כבר. וגם במהתחלה היה רצון חדש: למסור את הדור הנולד ואת הלשון העברית המדוברת בפיו, בנמנומה ובחיוניותה. אם כי בימי פרסומו של הספור כבר שקעו החיים ההם בחלקם, התלמיד השתנה והגמנום שכפיו התחיל להיות דבור. צעד גדול

יסודי ולאין ערוך עמוק מאלה צעד ברדיציבסקי ב, בסתר-רעים. משהו כביר, עתיק, מיסטי בקע מתהומם של חיים חדשים בערך. וביצירה שלא ננמרה, יצירת-הפזיונות, מרים, הוכנס גם כן חומר יקר שלא הוחד כראוי, אלא שבכל זאת מוסיף הוא להקסים בנקודות האור המתנוצצות בכל פנה שבו. ועם מות השנים רבצה איזו הרגשה כבדה. מנדלי מת זקן ושבע ימים, ולא היה מקום ליתמות. אלה יתמונו, והספור כאילו נתיתם גם הוא.

וגם, קנאת סופרים נחלשה. השנים עוררו כך תמיד את הצורך לנסות כחך. האחרים, הטובים שבהם—רק אנשי זוית היו. זוית מיוחדת, זוית-פלאים אפשר — ואך זוית. ואין זה לננותם — עובדה היא.

והחיים לא עמדו, והספרות צעדה הלאה. כרכי, התקופה הופיעו זה אחר זה, ומעברותי, 1, המקלטי, השלוח, קובצים שונים (רביבים ו, למשל) והדים (אל יחשבו לי את הזכרתם לחטא. עובדה היא). וגם בשבועונים בארץ ובחול הופיעו דברי ספרות, וגם ספרים חדשים בהוצאות שטיבל ומצפה 2). וכך נצטבר רכוש ידוע, שכא הזמן לעמוד על טיבו.

ולאט לאט, בלי רעש ומבלי שהורגש הדבר ביחוד, נשתנה שדה-הספור. היסוד הפחות שמלפני המלחמה נעלם כמעט. היסוד החשוב — מי מת ומי נסתלק ומעשים ממשיכים, ומן המבטיחים של אז — מי אכזב ומי קים ועלה. וחדשים קמו, ומתדפקות גם פה צפרים חדשות. הקורא השגור אצל השמות הקודמים אינו מוצא את מכיריו מכבר, ואלה שהוא מכיר — דומה, פרצופם נשתנה, לא כל כך החיצוני כמו הפנימי. והמבוכה רבה.

ויש גם פזור רב: קבוץ נלויות. אין כוון אחד, ואי-אפשר שיהיה, וגם לא רצוי. דורות שונים, ארצות, סיני חיים רחוקים —

1, האדמה של ברנר, כידוע, לא היתה במה לספרות יפה.

2) דביר-מוריה עוסקת עד היום בכנוס.

וחפזים. פה ושם גם מוצאים מה שמחפשים, פה ושם גם אפינוניות, ואך בעיקר – הליכה ולא עמידה, לא על נבי השטח, כי אם במגע הנפש. וחזיונות מחזיונות שונים. לא הכמות של ההופעות הספרותיות חשובה כי אם האיכות. יש שנויים איכותיים. נעמוד נא עליהם.

ד

קודם כל הלשון והסגנון. לפני המלחמה שלט בעיקר סגנון אחד: מנדלאי. המתנגד היחידי שבא בחשבון, פרץ (כא בתיאוריה, כי אם בכטוי) סר אל ספרות אחרת. פרישמן התהלך בצדי דרכים. ונדמה כי יש רק נוסח אחד לפרוזה שלנו, הנוסח העברי-ארמי-זרנוני. בשירה שלט חופש, היה אויר. גם התלמיד והחסיד הראשי לא הכנים שירתו בעול. במקום זה שועבדה הפרוזה. נננו התניך, נננו מאפו, סמולנסקין וברודס. כל האפשרויות הרחבות של בטוי חפשי, מיוחד במינו או ממוזג – נעלמו או נחנקו. בפרוזה מתוך לספור נחנקו האפשרויות הסגנוניות הפרישמנית והברינינית, והדרגוניות אצורה נמתחה על שמי הלשון והסגנון. האור שהבהיק עוד אצל הרב כהה ונאפר אצל התלמידים, ביחוד אצל פרחי כהונה, שהשתדלו להיות כשרים בעיני מנהיגי הספרות. העברית הקצרה, התמציתית, הבהירה נהיתה אצל אלה למנומנמת, למליצית-נבובה, לכבדת-פה ולנלענת כאחת.

ולאט לאט בא שנוי. התחילו מתקוממים עוד בימי חייו הזקן. אחרי מותו התפרצו אפילו מן התלמידים. חסיד שבחסידים, ש. בן-ציון, התחיל מחפש דרך אל התניך, עוד חסיד גדול שי עננון, נלה ביצירה תמציתית נפשית וחיונית (לא רק סטיליזציונית) ב, בדמיימיה את הדרך אל מאפו. מחנו, מיפיו, מלשונו של זה דלה הוא פנינים. ונס התפיסה הפנימית שם מאפויות היא. צעד גדול ומכריע בשביל עצמו לצד תנכיות צעד יעקב שמינכרג במקומות רבים בספוריו, ובעיקר ברשימותיו, שבאלו נסה גם להחיות

את המליצה. הוא ממשיך את הקו הפרישמני לדרכו שלו. (נסיון מענין של לשון ובטוי הם תרגומי קרליל ופיין של אינהורן.) בקצרה, הספור השתחרר משעבודו של מנדלי, כשם שהמאמר מחפש לו דרכים בלתי-אחר-העמיות בלשון ובסגנון. ארץ ישראל, בנלוחה פניה, חושפת לנו יותר ויותר את התניך ומשרישתנו בו. ועם התגלות העושר של שירת-ספרד ועל ידי השפעת שירת דורותינו על הפרוזה, נהיית זו יותר שירת ועסיסית. ביאליק המשורר השפיע על פרוזתנו יותר מביאליק הפרוזאיקן, באשר לידי סינתזה של פרוזה ושירה הגיע ביאליק בשירתו ולא בפרוזה. והוא, שנתן לנו את האגדה בסגנונה, שב עתה לדרכי זאב יעבץ ומתוך אגדה ללשון תנכית. עוד פסולת מנדלאית קנאית ממלאת את העתונות, (במנדלי עצמו היו לקויים, אך לא פסולת) ונחשלי הספרות עוד מחזיקים בזו, ואך הספרות בכלל השתחררה.

ומתוך שבת-חרוין היא ישנם גם סופרים שמתוך בחירה חפשית ממשיכים הם דרך זו של מנדלי. אחד מהם הוא בורלא. ואין פלא. מתאר ההוי הספרדי בלשוננו, הני נלותי בארץ הבחירה, בוחר ללכת בדרכי הגדול שקדמהו. מנדלאי כמוכן ידוע הוא גם חמונות מבית מבשל השכרי של ברש; מנדלאים הם ספורי עגנון ואגדותיו הסטיליזציוניים, ופה ושם ממשיך עוד גם שופמן את הקו. ואך היקף שלטון המנדלאיות בספורנו צומצם, הן בלשון ועוד יותר ביחס, כתפיסה. בראיה ובתיאור הדברים. אין נוסח אלא נוסחאות, סגנונים, הופעה משותפת לרוב הספרויות עתה, שהשאיפה לסגנון חדש ולחפיש דרכי לשון יותר מתאימות להרנשתנו ממלאה אותן. אין האדם האירופי — וגם היהודי הרי אירופאי הוא — יכול לצמצם את חייו במסגרת של סטיליזציה עשויה לפי מתכונת של יהודי בן פנה מסכנה בתקופה לא-מזהירה. התניך השתרש באירופה ולא האגדה וההלכה שלנו, וליהודי השב לארצו לחדש בה חייו על ידי מוינת מקורות מולדת

ואבות קדמונים בתרבות אנושית בת-תקופתנו ונכדת תקופות-
יצירה נפלאות – אי-אפשר לותר עליו. ועם תחית הלשון,
הארץ והתניך, ועם צורך בהשכלה ובאזרחיות של מולדת-שבה
ספרותנו של תקופת ההשכלה עם חבתה הרבה לציון ולשפת-
ציון, (השרידה היחידה, אל נא נתביש בכטוי יקר, אמתי ולבבי
זה!) ועם שאיפתה לחדוש החיים ולאנושו של היהודי ולאזרחו
בחיים, בעבודה ובתרבות ונהיית לרבים מאתנו מקיצה וחיה. יש
בה הרבה אוצרות שננזו, הן בתוכן, הן בלשון והן בצורה, ויש
מה ללמוד ממנה. ומי שיתנבר על משפטים קדומים ויטהר נפשו
כילד (כמה אוהבים הילדים את מאפו וסמולנסקין וכדומיהם!)
יחשוף בה עושר ויצא עמוס אוצרות.

וכך נשתחררו הלשון, הבטוי והיחס מחד-גונית מעיקה
ומצמצמת. נפתחו אופקים, וביניהם עתיד גם הקו המנדלאי
להתפתח ולחיות, והוא גם חי, אך לא באונם כי אם מתוך
רצון ובחירה חפשית. ויש אפילו שמספר בלתי משוחרר, המשועבד
עדיין למנדלאות, כש. ל. בלנק, והולך לו בדרך סלולה זו
מהרגל – מוצא בכל זאת גם הוא את דרכו. מה שמציון
את התקופה עתה הוא חופש. אין התכנסות תחת חופה אחת,
אין יצירה בחבורה, כי אם פזור מבורך של יחידות ועצמיות,
בבקש לו כל איש את שבילו ומשעולו, עד שגם דרך-הרבים
נעשית כאחד השבילים. בכלכלה נעשים נסיונות קולקטיביים
חשובים, ויש שהם גם לברכה; ביצירה רוחנית, כנראה, צדק
ברנר; כוחם של סופרים הוא ביחידות, וחופש זה הוא ערוכה
ליצירה עתידה. יצירתו של עם בארץ ידועה ובתקופה מסוימה
מצטרפת אחר-כך ממילא לדבר-מה משותף, ואך עשירות-זרות
הן התקופות, שכל יחיד מהלך לו בשבילו עם האלהים שבלבבו,
בלי אפוטרופסות ובלי מטות-סדום.

ה.

הופעתם של סופרים חדשים עם תכנים חדשים או בלתי-
 והופעתם של תכנים חדשים אצל החדשים או הקודמים, אינה
 מרובה בתקופה זו יותר מאשר בתחלת כל תקופה קודמת
 בת-חדוש. המלחמה, הפרעות והמהפכה הרוסית – השפיעו
 על הספור שלנו פחות מאשר אפשר היה לחשוב. המלחמה –
 לא אנו עשינוה ואת נפשנו לא הכנסנו לתוכה, ולכן לא אוכזבו
 בה בעומק נפשנו, ומצפוננו לא יסרנו בעדה. תפקידנו בה היה
 עלוב, ולפרקים גם של נוול פעוט. אם עמד איזה מפקד יהודי
 בראש איזה מחנה – הרי לא יהודי הוא במובנו הלאומי ולחונ
 תרבותנו לא היה לו שום שיכות. היהדות הרוסית-פולנית הובלה
 כשור למכת. נפשנו לא היתה בכל העסק הזה, ריקם נכנס
 האדם העברי אליה ונכוב יצא מתוכה.

הפרעות – מוראן היה בכמותן. בהן הורגלנו. הן עברו
 עלינו פעמים קודם. ומה אפשר להוסיף על משא נמירובי?
 וגם ישנם אנשים שנפשם סולדת בכל ההשתמשות בפונרומים
 לצרכי-ספרות (שניאור בטא הרגשה זו בקיצוניותה). והמהפכה
 הרוסית החריבה את האדם מישראל ואת חיינו לא חדשה. גם קומק
 הסופרים העברים ברוסיה שנשבעו לה שלמו בחרותם ובדכו
 נפשם ובאכזבה בעד דבקותם בה. מרכזו נפשו של האדם העברי
 נשאר איפוא בעיקר בהוו, באתמולו ובתקוותיו הארץ ישראליות.
 הנענועים על חיי-התמול, שנחרבו בחלק גדול שלהם, עוד התנכרו,
 והעירה שנחרשה לשדות-נויים או שנתרוקנה מקדשיה – מופיעה
 באור ילדות ושל אבות ואמהות. מן התפל של ההנה ומאכזבותיו
 הקטנות בורח האדם גם אל ההיסטוריה, אל העבר הרחוק. יש
 שכל העבר הקרוב נהיה ענין לא-חשוב לנפש. אוירת חיי-הגלות
 שלאחרי המלחמה עם הספרות והתגרנות הכוזיה מכל תגרנות
 שהיתה – הבו בעינינו את כל חכמתנו ופקחותנו. ובאה שאיפה
 לאדם הישר, העובר תמים את דרך חייו. ביחוד רוכש זה את

הלב, בראותנו את פרצופי הפוליטיקה שלנו מימין ומשמאל, בנולה ובארץ. ומה פלא איפוא, אם סופר רחוק מספרותנו וחסיד היידישי לפנינו (ר. זליגמן) גלה פתאם, דוקא אחרי כל הבלהות, את נסין ומרוממהו מעל להופעות שתי הספרויות יחד? היקה חיינו התחיל להמאם על רבים מאתנו עוד לפני המלחמה. כמה שנאהו ברנר! פרישמן שפיליטוניו הפוליטיים בעתונות היידית הראו או את כל עומק בחילתו לורשה היהודית ולמהומתה – ברח המדברה. הוא התחיל אז בספור ההיסטורי. ש. בן-ציון, הנאהב בכל הני עד לשגעון, כחל בכל זאת בעמקי נפשו בבסרביה שלו ואבר דרך ותעה על כל שבילים מבלי להגיע אל החוף עד היום. דרך המלך של חיינו, זו שבה התהלך מנדלי, וגם דרך הרפרוף של פרץ – שתיהן רחקו מאתנו, התמוטטו מתחת רגלינו. איזו דרך מלך? איזו אידיליה? איזו רוחניות? איפה הן? ומה יסורי נסין המחטט בנפשו וביחידיו המעטים ובנופו הקטן כבר אז, ולכן נסיונו של פוזנסקי להשתעשע בקטנות של הדור החדש, ולשפוך עליהן את כל אורו, ולהיפק, כעסו והתמרמרותו של ברנר וגורדינו על הכל, ופסימיותן הקרה ומנרדת-האפסות של שופמן, והבריתה של עננון אל הסטיליזציה של עולם שננו, ונסיונו להציל ממנו שרידים, וערנת דבורה ברון להתכנס אל תחת קפוטתו של אבא. ומהם גם הנטיה לספור ההיסטורי (בריחה לימי הביניים של יהודים וגויים ושיבה אל מאפו ואל עולם התניך), וחטוש בדברים רחוקים, פרי קריאה (הלבן של ש. בן-ציון) ונהית-הנפש לאדם ישר הצעד וההרנשה – יעקב רודורפרי, ונהית שופמן לאדם-מחר, להבן, והתרפקותו על הנוף הזר מלא-האור ועל בודדים מאנשיו. ולכן גם הכנסת הגוי לספרותנו, הן, המתנכר, האויב, הדורס, והיחס אליו לא בתור נגוד או מתננש כמקודם, כי אם כאל חזיון לעצמו, כאל היקה חיים בלתי פנומים, לא תלושים, חיים על קרקע וממשות, חיים נוזלים לאט או סוערים בקצף-אונים, לא כקצפנו העלוב וחסר הכח,

המקלל מבלי לשנוא והמחרף בלי בזות. (הנויים של ברדיצ'בסקי, שופמן, דבורה ברוך, ברש, פונננסקי, הוז, בורלא, בלנק ועוד.) גם הוז, שמצא תחילה כל כך ענין בהוה, ברוסיה היהודית והנויית החדשה, בורח ממנה לכל הרוחות, ליהודים ספרדים לקושטא, ליהודי-עבר משלנו, ל'חתך-דמים' – ורוסיה החדשה נעזבת על ידו. איפה הם הימנוני ההנה בספרות היידיש? מדוע מספריהם שרים שירים לארץ-המועצות ומן הממשות שלה בורחים? איפה הן היצירות הגדולות מחיי יהודי-פולין? והם הרי מחיבי הגלות הם?

המהפכות! קראתי ספורים שונים מחיי ערינו ועירונינו בתקופת מהפכת 1905, וכמה שמעתי על תקופה זו בעל-פה. איזה עלבון ונמיכות חיים ומעש! הספרות העברית יותר מדי אמתית היא ושרשית, כדי שתוכל לנפח בני-אדם-קריקטורות וחיים שהנם רק זיוף והעמדת-פנים. והמאורעות האחרונים? אלה שחיו בתוך הבלהות עסקו בהם הרבה, ויש שהגיעו בהם גם לנובה, (שמינמן בציור הראשון „מן הזבח“, סיקו ב„ישראל-בן-ישראל“) ייבין עורר בנו רחמים, הוז רכש את הלבבות תיכף, ואבינודור המאירי הלהיב קהל חסידים בוועותיו. לשירתנו החדשה (ונם אצל משרניחובסקי) נהיו המאורעות והבלהות כמעט לתוכן קבוע, והספור – לא, ספורנו הולך ומשקיע עצמו בעולמות אחרים, ובצדק, אם ימצאו אנשים שהמאורעות ימלאו פתאם את כל נפשם עד ליצירת-אמת גדולה ומקיפה – אדרבא! לעת-עתה גם התובעים שבמספרים נותנים לנו רק פרורים. כנראה, גם אצלם אין הדברים כסדרם, או שהענינים הם רק תימות, או שדבר-מה אחר מושך יותר.

1

ביחס לספור ההיסטורי נעשה עד עתה מעט מאד. אם לא לחשוב את שלמה מולכו של קבק ואיוזו נובילות או אנדות בודדות של אחרים. לא התפרסם עוד עד עתה כמעט

מאומה (אם לא מחוץ לגבולות היצירה). ספור זה עודנו בכתוליו, אלא, אם לא יזכו האותות, יש לו עתיד אצלנו. הארץ, התניך והנענעים על גבורים אמתים ויצירה גדולה אינם יכולים לבלי הסב את תשומת הלב להעבר הרחוק.

ואילו הייתי מכנס את שלשת רבעי ספורינו שמאחרי-המלחמה ומצרף אליהם את רובם של אלה שעברו בכתב-יד לעיני, הייתי אומר, כי ספורנו של עתה שייך ברובו לסוג הנקרא בשם 'אמנות-המולדת'. תנועה ספרותית זו היתה חזקה מאד בגרמניה, מדינה שהפרובינציה שלה לא נתרוקנה ולא נאכלה עי עיר הבירה והרכוז הפוליטי ועסי-יחיה לא חרבו, והינה נשתמר בו הרבה מהנו. ספרות אוסטרית ושויץ ארצות-ההרים היו בעקרון ספרויות-מולדת. כאנגליה קם לספרות זו הגדול במספרי תקופתה האחרונה, תומס הַרְדֵי, שצייר כל ימי חייו, לא את כרכי אנגליה ומרכזיה, כי אם את נוף מולדתו הקטנה ואנשיה. בצרפת התרפקו על הפרובינציה אלפונס דודה, פייר לוטי ועוד, ואך לא באינטימיביות כזו של פֶרְנַסוֹא מוֹרְנֶק וחבריו בימים אלה. אצלנו, חוץ מברנדשטטר ועזרא גולדין, ש. בן-ציון, ומשרניחובסקי בהאידייליה לא התרפק שום איש על הפרובינציה. מאפו, סמולנסקין וברודס טשטשוה לשם האידיאה. מנדלי קפץ בעמק הבכאי מעירה ליטאית לעיר דרומית מבלי שהקורא הרגיש בזה. הוא הבליט את המשותף, את כלל-ישראל שלו, וכלל-ישראל, הטפוס היהודי המשותף (היהודי של ארצות המזרח והמערב לא בא בחשבון בשבילו, ורק יהודי רוסיה) דרש את דרך המלך. את המולדת הקטנה, את הנוף כבד רק באיזו הערה (וישומיר העיר, למשל). פרץ הלך גם כן אל המחר, אל החסיד, אל הרעיוני. בשאר נגע דרך אנב, ולכן יצא לא חשוב. וגם ברנר שעבד את הארץ להרעיון. הוא חי בגליציה ולא ראה אותה כמעט, בלונדון תאר בעיקר את האיילונדוני, ובארץ-ישראל את הגלות שבה. אחרי ש. בן-ציון, שחבב את שטח המולדת בכל חושיו ונשמחו,

היה ברדיצ'בסקי הראשון שהרית את המולדת הקטנה בריחה המלא. ווהלין, אוקרינה שלו – הן ממשיות מיוחדת, מחוץ לכל רעיון, חסידות ומגמות. אם תעביר את יהודיו למקום אחר ונסלת מהם כמעט את שורש חיותם. גם במערב רואה הוא את הנוף. הסטודנט שלנו אינו חי שם באויר ריק, ואם כזה הוא אז ברדיצ'בסקי שובר עליו את המטה, תלוש הוא, מרחף באויר, אישירות מסכן. הרגשת הנוף והאווירה של המערב היא שגורמת לסטודנט את היסורים וקורעת את נפשו לגזרים.

הרגשת נוף ואווירה חזקה היתה גם בנגסין. ריח מולדתו הקטנה לא הרפה ממנו, ובשביל זה נשאר זר לארץ ישראל, ובשביל זה כמש בחוץ, בנדודיו. כמה רווי הוא מולדת, בית! כמה מלאים אותה אנשיו! כילד הוא מהפך כל בה לצעצוע. אין מפשט (אגב, בבית-סבאי, שנתפרסם אחרי המלחמה, עמד הוא לנטות לעבר אחר, אלא שנשאר בתחמוז).

מולדת מרגשת גם כן בדבורה ברון. מחוץ לליטא לא יתוארו לא היהודי שלה ולא הנוי. כשאמא באה מפולין מרגש תיכף יסוד זר. הכל ספוג באויר המולדת הקטנה, בדלותה החביבה והיקרה (העירה היחפה), בנופה העני והעשיר בשביל נשמתה, ברוך ובערפלויות, ביגון שלה ובדמע.

ספוג מולדת הוא סיקו, הן באידיליה והן בספורי-ההריגה. יש ואתה חושב, כי אין הוא יכול לשנוא את הנוי ההורג והמאנס, מפני שנוש של אוקרינה הוא. עובדה מפחידה.

יעקב שמינברג, האדם שהפסיכולוגיה וההיפנוזה הן אצלו העיקר, יודע ואוהב גם כן להבליט את הפנה שעל נבול אוקרינה ורוסיה הלבנה, ואתה מרגיש אצלו בהרבה מקומות את ריחה, לפרקים, מה שכמעט מפליא אצלו, גם באופן בלתי אמצעי.

עגנון מתוך שהוא עסוק בהכללה אינו מבליט באגדתו את הנוף. פולין בעצם היא תערובת של גליציה וצפת ומה שתוצו. מה שקרה לעתים כבוצע יכול היה גם לקרות

בפומבדיתא. ברדיצ'בסקי חפש את שורש יהודי התניך בנפש יהודי העירה, ובכל זאת היהודי שלו הוא איתן על קרקעו. לא כן עגנון. היהודי האגדי שלו הוא שייך להגלות כולה. בספור הסטירי שלו יש ריח מולדת, ואך בו לא הגיע לנבחו. ריח מולדת, – ומזור, מולדת לא שלו – מרגש מתחת למסוה הכללי התניכי, המאפוני ב"דמיימיה". האנשים שייכים לפנתם. משם לא תוציאם. ריח המקום מלגם תמיד. משורש מאד בגליציה, בקרקעה ובאווירתה, הוא א. ברש. עד עתה לא יצא מגבולותיה בספורו.

מסוג אמנות מולדת אחרת הוא ספורו של בורלא. פה לא המקום העיקר כי אם סוג האדם. בין היהודים הספרדי והבוכרי שבירושלים יש תהום, ולהיפך פחותה היא התהום בין היהודי והגוי שבאותו מקום. ובורלא הוא בן-בית גם בירושלים וגם בדמשק. עולם יהודי המזרח והערבים הוא מולדתו. וכמוהו גם שְׁמִי. השאר הם אורחים או הנָּרִים. קמחי הוא לפעמים בן-בית בגליציה, ובמקצת גם בעיר הישנה בירושלים, שאותן הוא אוהב. ביחס לנוף הארץ הוא בעל ראייה אכזונית. יותר אכזונית עוד היא ראייתו של קבק, (קושטא בַּנְנוֹ) וארץ ישראל שלו). ראובני – הנה האינטרסים שלו הם מחוץ לכל נוף ואווירה מיוחדת. עושה הוא רושם בכלל כמסתכל מן הצד, אף כי לפעמים בעל ראייה חריפה. הוּז, כאביגדור המאירי, הם מרואי הדברים בזכוכית מגדלת. הבולט ביותר מושכם. לראיה זו שייך גם האורח בספור, ביסטריצקי, (בַּיִמִים ולילותי). ולכן המולדת מתעלמת לפרקים אצלם תחת מסכת להט-שמש, שלג וסערות. ובכל זאת מורגשת אוקרינה אצל הוּז מאד, מאד. מחוץ לה, דומה, אין לו עוד משען. את המדבר ראה בורלא.

בנוגע לנוף ולאווירה הארץ-ישראלים הנה רחוקה עוד ראייתו מהיות בת-בית. עוד לא התערינו בה וטרם צועדים אנו על אדמתה צעד מלא. ואך יש אשר יצלח לאדם איזה רגע

לראות אותם מתוכם ולא מחוץ. בננו, למשל, לראיה האכזרית של חוניה מוסה הצליחה פעם אחת נחמה פוחצ'בסקה לראות את פנתה ונקודת חיים בקרבתה מתוך (בברירותי). מקרים כאלה נותנים תקוות. ודאי בין אלה שישתמשו בקרקע ובעבודה יקומו אנשים עם ראייה נכונה לא מוגזמת ולא מטושטשת.

שטיימן בכל אהבתו לאוקרינה הרי מנמותיו מוציאות אותו מתחומה. משורש בבסרביה הוא ש. ל. בלנק.

שופמן היה עד הזמן האחרון מחוץ למולדת. אף כי ידע הרבה מהטפוסים ומהמיוחד בכל מקום המצאו. באדם בארץ צעד צעד גדול לקראת אמנות-המולדת. הנוף והאווירה הם בדבר זה כמעט הכל. הטנדנציה רק פוגמת: בן-דרך בכפר.

העברתי פה כמעט את כל רכוש ספרותנו. בהעומדים על הסף לא עסקתי. השנה הבאה תגלה לנו אחדים מהם. ומענין, גם כאלה הנוף והאווירה שולטים. יש, כנראה, משהו ברוח הזמן ולא רק אצלנו (כנאמר למעלה), המושך את המספר אל המולדת הקטנה, אל נוף ואוירתה.

ז.

את מקום דרך-המלך לוקחים אצלנו השביל והמשעול. דרך-המלך היא רחבה, ישרה וארוכה, ואך שטוחה היא, אינה עולה ואינה יורדת. וכמו שבאו אחרי ביאליק ושנים שלשה מחבריו משוררי-משעולים, כן גם בפרוזה. אמנות-המולדת ברובה היא אמנות-שבילים והפסיכולוגיזמום החד-צדדי, שאחדים ממספרינו רבוקים בו, אינו אלא משעול. ואין הם פונמים; כי לא מקריותן ושטחן של הפנות הקטנות הן העיקר, וגם לא המאורעות ההיסטוריים הכולשים שבהן, כי אם הבלתי-נתפס, המיוחד שבנשמת האדם שלהן והיופי המופלא אשר לכל פנה ונוף. החיים התפוררו, להכללה חדשה טרם בא הזמן, העבר שוקע, ההוה רופף ורוטט תחת הרגלים, והעתיד רק רומז, ויש

שהוא מטשטש בטרם יבהיק אורו. ולכן רוצים כליכך בני עולם של מהומה ועכירות להאחו בנקודות האור הקטנות, שהבהיקו פעם לכל יחיד ושנהיו בעמקי הנפש לנקודות מנוחה וחלום. ולכן בה רוצה האורח, התיר, לתפוס את העובר לפני מבטו, הנוצץ לעיניו וההולך ונעלם מן העין; ויש שבא חשק גם להתערות באיוו פנה, מולדת של קימא או מולדת-לזמן.

העירה שבספורנו עתה אינה זו של מנדלי, הבטוחה, וגם לא האידילית. עירה אחרת היא ואנשיה אחרים. גר אלהים היא בטרם יכבה, על אורו הרועד והדועך, ואשר אין בה יותר מעמד לכף הרגל. רק עיפים ומדוכדכים ישונו אליה מנדודיהם, והשאר קופא בה מאין מוצא. ודוקא מפני זה רואים בה העיפים והמדוכדכים את אשר לא ראו הקודמים. עינם חודרת לכל פנה ומשעול, ומגלים הם את כל הרכוש הצדדי, את המתרחק ונמוג במרחק ובעבר-לא-ישוב, הנעלם מעיני עובר בדרך-המלך או שא נחשב בעיניו. והעירה מופיעה בעיני הקורא הלא-שטחי – כבריה חדשה. בן-העירה בחוץ נזכר פתאום, שחוץ ממצע החיים הרגיל והמקובל היה בה משהו מחוץ ובצד למסגרת, ושגם הוא – או אפשר דוקא הוא – ראוי להשמר, אם נשמר הוא עוד בשלותו ובתומו וריחו לא התנדף. דומה שדוקא מזה ירשנו בתסיסתנו ובנדודינו ובשאיפתנו ליצירה חדשה יותר מאשר מהאבות הידועים והמקובלים. כי הרחבות הטפוסית מצאה ספוקה בעצמה ולא שאפה כמעט, ואנו לא מצאנו בה ספוק ונצא. ולכן לא ההגן, המנובש והטפוסי עם כל חשיבותם מושכים אותנו, כי אם הלא-הגן, הרופף, המרחף, הנולד וכבה והמיוחד מושכים אותנו. אלא שאין אנו תולשים אותם, כמו שעשו פרץ ותלמידיו, ואין אנו עושים את העירה פולחן. אנו לוקחים אותם בהיקפם, אלא שלמרות ערנתנו וחבתנו לעבר זוכרים אנו כי עזבנוהו וכי לא יכולנו לחיות בו. עירה – כן, ואך לנו נחוצה עירה אחרת, עירה-כפר, עם קרקע ועצים ובעלי-חיים ויהודים

עובדים ועם הַיְי חַדֵּשׁ וְרוּחַנוֹת חֲדָשָׁה, עֵבְרִית, תְּרַבּוּתִית, מִמֵּשִׁיִּת וְאִירוֹפִיִּת. תְּפִיסָתָנוּ הִיא עֵבְרִית וְלֹא זִירוֹנוּתִית. הָעִירָה תִּשְׁלַח לָנוּ הֵנָּה אֶת הַנְּחִנֵּק בָּהּ. עַל יְסוּדָה לֹא נִבְנָה. וְלִכֵּן גַּם הָאֲנָדָה, הַסְּפּוֹר הָעֵמֶמִי שֶׁלָּנוּ, הַחֲדָשִׁים בְּעֶרֶךְ, אֱלֹהֵי שְׁעִנּוֹן מֵתִיכֶם וְיוֹצֵרֶם מִחֲדָשׁ וּמִרְדֵּכִי בֶן יַחֲזַקָּאֵל מִכְּנִיסֶם וּמִשְׁלִימֶם, וְזוֹ הָעֵתִיקָה שְׁבוּמָן הָאֲחֵרוֹן מֵתִיךְ אוֹתָהּ בִּיאֲלִיק וּשׁ. בְּ-צִיּוֹן מִתְחִיל לְהִתְכַּנֵּס לְתוֹכָהּ—אֲנָדָה זֶה, סְפּוֹר עֵמֶמִי זֶה, לֹא יִהְיוּ לָנוּ לִיסוּד יִצִּירָה עֵיקָרִי, אֲלֵא לְכֹל הַיּוֹתֵר לְאַחַת פְּנוֹת יִצִּירָתָנוּ. וְגַם הַהֲתַרְפּוּקוֹת עַל הָעִירָה תִּפְסֵק, כְּשִׁיפְתַּח מִקּוֹר חֲדָשׁ לְחַיִּים שֶׁאֵפְשֵׁר יִהְיֶה וְרֵאוּי יִהְיֶה לְדָלוֹת מִתּוֹכָהּ. לְעַת עֵתָה שְׁנֵי עֲנָפִים אֱלֹהֵי: אֲמִנוֹת-הַמּוֹלַדֵּת שֶׁלָּנוּ, סְפּוֹר וְאֲנָדָה, שְׂרִידֵי הַנְּיִים דּוֹעֵכִים וְכִבִּים, הֵם עוֹד הַמְּצִיאוֹת הָעֵקֶרִית וְהַיְחִידָה כְּמַעַט שֶׁל יִצִּירָתָנוּ. וּבְכֹל זֹאת נִדְחָקִים אֲנוּ לְתַחֵם אֲנוּשֵׁי אַחֵר מִזֶּה שֶׁהִיא לָנוּ. וְרֵאוּנוֹת אֶת הָעִירָה וְהָעֵבֶר הִיא אַחֲרָת לֵאמֹר עֶרֶךְ מִזֶּה שֶׁלְּפָנֵינוּ. וּבְסִיסָנוּ מוֹנַח בְּשָׂדֶה אַחֵר לְנִמְרִי. וְרִצּוֹנָנוּ וְנִפְשָׁנוּ אַחֲרֵים הֵם מֵאֲשֶׁר אֱלֹהֵי שֶׁל מִטְּפַחֵי-הַגְּלוּת וְהָעוֹבְדִים לְפּוֹלְחָנוּ.

ח.

וְעוֹד שְׁנֵי אַחַד חָל אֲצִלָּנוּ: לִב רַבִּים מֵאֲתָנוּ סֵר מֵהַנוֹבִילָה. וְלֹא מִפְּנֵי שְׁמוֹלִלִים אֲנוּ בָּהּ. אֲדַרְבָּא: הַנוֹבִילָה נִתְּנָה לָנוּ אוֹצְרוֹת. הִיא לְמִדָּה אֶת הַיּוֹצֵרִים לְהַצְטַמְצַם, לְדָלוֹת פְּנִינִים, לְלִטּוֹשׁ. אוֹתוֹ הַמַּחֲטָה שֶׁל הַפִּירְמִידָה שְׁעוֹר לְפָנֵי הַמַּלְחָמָה נִרְאָה לָנוּ כְּאִילוֹ הַשְּׁנִנּוּהוּ, בּוֹכּוֹת הַנוֹבִילָה בָּא לָנוּ. הַנוֹבִילָה מִתְּחִלָּה אֶת הַיּוֹצֵר שֶׁלָּנוּ לְנוֹבָה וְלַעוֹמֵק, אֲלֵא שֶׁחֲקָתָהּ כְּמַחֲטָה. כְּשֶׁלֶּד נִהְיִינוּ. וְכִדִּי לְהִיּוֹת נוֹף צָרִיךְ לְקָרוֹם עֲלֵינוּ עוֹר וּבִשֶׁר. שְׁקוּפִים אֲנוּ יוֹתֵר מִדִּי, וְצָרִיךְ שְׁנֵהִיָּה קֶצֶת מְנוֹשְׁמִים. וַיֵּשׁ שְׁנֵהִיָּה הַיִּצִּירָה שֶׁלָּנוּ כְּנִטְפָּטֵל, כְּאֵד, כְּתִלְתִּי-עֶרְפֵּל. אֲמַרְתִּי אֲנִי: הַמַּחֲטָה שֶׁל הַפִּירְמִידָה הוֹשֵׁג, אֲבָל הַפִּירְמִידָה אֵינָהּ, צָרִיךְ לְמַלְאוֹתָהּ. הָעֲבוּדָה תִּהְיֶה פְּחוֹת מְעַנִּינָה, הַחּוֹמֵר עֲדִין פְּחוֹת. וְאֵךְ אֵין דְּבַר. הִרִי אֵי-אֲפֹשֵׁר

כלי נוף ובלי בית. הפרח הכי־עדין אינו עוד פרי, והפרי הקמץ והענוג אינו מזין דיו. ולכן לבנו עתה להבד הרחב, ועל חטאנו נתורה – גם לפבולה, למאורע, לסבך החיים המפותח והמושך.

ועוד דבר. ארץ ישראל ארץ אור היא. וההרים גם בולטים. ויש חשק לאור ולבליטה. במקום הינון בא פה הכאב, במקום הצחוק־הקל – הצהלה. ואנו מבינים את אלה הנוהים לפרי־הארץ. אנו לא נתנהו. משהו מזה נספך והשאר יספך דור יבוא. אנו היינו דור של מרעיבים. ואם יבואו יוצרים שיתנו גם שובע לנפש, נשמח לקראתם. אנו מכירים את כל חשיבות ההתאמצות, שבלעדיה אין מעבר ואין בריאה חדשה, נסלח לה גם את מעט הפוזה, ההתפרצות היתרה ואת העשוי במדה ידועה. ואך במקום שנרניש כי יש דבר מה גם מבלעדיהם. הם בלבד לא יספיקו. סינים במקום זהב וחומק במקום יין לא ירצו.

הנובילה המצומצמת והעדינה שלטה זמן ידוע בספרותנו. ואך לא בה התחיל הספור העברי. הוא דוקא התחיל בספרותנו החדשה בספור היסטורי בעל מרחב ופבולה (אהבת־ציון ואשמת־שומרון), בספור הני רחב, (עיט־צבוע, ספורי סמולנסקין וברודס). ונסיונות לחזור אל בר רחב לא פסקו בו (ברשדסקי, קבק, ובעיקר ברנר ב, שכול וכשלוין, ברדיצ'בסקי ב, מר־ים). הרצון של עתה שרשו בישן. יש עוד הרבה ללמוד ממאפו, מסמולנסקין ומברודס. לאלה היה רצון, מעוף, היקף, בנין, וגם רצון יצירה ושנוי חיים היה. יש למי לשוב. לא רק בעקבות החוץ ילך היוצר העברי. יש גם בית עתיק היכול לשמש דוגמה. ומאחור רומז דבר־מה ענקי – הספור הפרוזאי של התניך. ולא לבעוט ביצירת המערב, כי אם להיפך. התרנומים הנותנים ניב ללשון וחומר לקורא קוראים לנו ליצירת מזינה בין הפנים והחוץ: ספור עברי־אירופי, ממשי, אמתי וסמלי כאחד. מציאות־חיים, אנדתי־חיים, החיאת־העבר – כל אלה יקרים לנו במדה שוה.

בשנים אלו נעשתה אצלנו עבודת כנוס: כתבי ברדיצ'בסקי, כתבי פרץ העבריים, כתבי ברנר, ספורייהעם של מרדכי בן-יחזקאל, שורה שלמה של ספרים בודדים מכונסים, ספורי ביאליק, משרניחובסקי, שופמן, יעקב שמינברג, סיקו, דבורה ברוך, פוזננסקי, משה סמילנסקי, בורלא ועוד. וגם כנוס של הקודמים: ספורי יליג. עבודת כנוס זו היא רק בתחילתה. אין ספורי מאפו מצויים עתה ואין להשיגם, עוד מעט וגם סמולנסקינ יאפס. מברודס יש רק שתי-הקצוות. רק עתה אפס מנדלי, (מחדשים אותו עתה), אין יהודה שמינברג. הוצאת פיארכרג מעוכה ומשובשת. הספורים של עשרים השנה האחרונות רק מעטים בהם זכו לאיזה כנוס שהוא, דבר הגזול מאת הקורא את ספורו ומדלדל את הרכוש הקטן שלנו. מרגיל הוא את הקורא להסתפק רק בילדי נכרים. העבוד והקצור אינו מספיק. אין בספרים אלה מן הרוח הקודש שבבלתי מעוכד ומקוצר.

הנה הולך ומופיע ספר יסודי ומקיף בתולדות ספרותנו החדשה, (של פ. לחובר). ומה בצע לקורא בידיעות, אם אין החומר ביד? אם לא תתן את היצירה בידו – נשאר הוא ריק, ולהיפך, אין לנו עוד בקורת שתאיר לקוראנו את דרכו. הכל מקרי. לאנשי הבטול אין מה להניד, ואלה שיש להם רצון טוב – עבודה זו נעשית על ידם במקרה ולסירוגין. יש איזו נטיה לדבור סתם ולמפשט, מבלי לקשר את הדבורים בהופעות ספרותיות ממשיות וחיות; הסופר צריך למות כדי שיזכה להערכה הנונה. יש איזה פחד להלל וחוסר אומץ-לב להראות על הלקויים. אין גם שקידה לקרוא, לדעת ולעמוד על טיבו של היוצר.

תולדות ספרות יכולות רק לעסוק בעבר, וההוה דורש את זכותו. מבקרים כברינין וכקלוזנר בזמנם מלאו תפקיד חשוב, וכרנע אין כאלה. דומה שנתנדפה כל חבה לספרות המקורית, וכל איש דונר על כעסו ואירצונו. נצטבר גם בחמש-עשרה

השנה מהתחלת המלחמה איזה רכוש ועתיד הוא להתרבות, ואיני יודע אם נופל הוא הרבה מאלה שקדמוהו, דומה שיש נקודות־ראיה חדשות ואמצעי־כסוי ושאִיפות ורעיונות. והקורא עומד נבוך ותועה ואינו יודע לאן לפנות. בעד הטעם שותק ומפנה מקומו לבעל הרצון הרע, או משתקע במופששות בלי יחס ליוצר וליצירה.

דומה שאנו הולכים לקראת יקיצה, רפיון־הידים מוכרת לעבור. עוד איזו שנים וגם הספור העברי המקורי יגיע למקום המניע לו, והיצירה תאזר כוח ותמשיך את דרכה לעתידה. תקותנו היא, כי תהי היצירה הבאה ישרה, אמתית ונקיה כיצירה העברית שלפניה, ושקלפתה תהי קלפת אור ויופי סביב נרעין חיוני ופורה.